

בר-אילן

ספר השנה של אוניברסיטת בר-אילן
מרעי היהדות ומרעי הרוח

י"ח-י"ט

בעריכת

מנחם צבי קדרי, נתנאל קצבורג, דניאל שפרבר

פרסום ח"א, תולדות השנה
הספרייה ג"מ, ורומבא
מל-אביב

אוניברסיטת בר-אילן
רמת-גן, תשמ"א

משרו על כתב־יד פארמה (דה רוססי 138)

ישראל צבי פיינטוך

כתב־יד פארמה (דה רוססי 138) הוא כתב־יד שלם של המשנה כולה. הוא תואר בידי ר"א כרודי ז"ל¹ והר"א נולדברג יבלח"א². דה רוססי שיער שכתב־היד הוא מן המאה ה-13 למניינם. לדברי ר"מ לוצקי: "נכתב על קלף בכתב מרובע מזרחי על ידי סופר מזבוק, אולי מבבל, בסוף אלף החמישי (בתחלת המאה הי"ג למניין הרגיל)".³ נחמיה גרעון הנמן ז"ל⁴ גילה, שיש דמיון רב בין כתבו של אחד מסופרי כתב־יד פארמה לבין הכתב של הספרא בכתב־יד ואטיקן 31. שכתובו נסתיימה "בשנת תתל"ג ליצירה ובשנת אלף חמש לחרבן הבית היבנה במהרה בימינו אמר". פרוס' ח' יידמן בדק זאת על־פי בקשת ד"ר הנמן והוא מצטרף, בזהירות, להשערה זאת: "אין זה כלל מן הנמנע שסופר אחד העתיק שני כתבי היד הנ"ל (= כ"י פארמה 138 של המשנה וסדר אליהו יצם הספרא בכ"י ואטיקן 31). ואם היו כאן שני מעתיקים הרי ייחזיקו הם לסביבה ולתקופה אחת. לפי התאריך של כ"י [רומי] נוכל אפוא לקבוע בקירוב גם את זמנו של כ"י [דה רוססי]"⁵. אם כן ואם כ"י קויפמן הוא אמנם, כפי שמעריכים, מן אמצע המאה ה-13 למניינם, הרי שכ"י פארמה הוא כתב־יד השלם של המשנה הקדום ביותר הידוע לנו.

ר' יחיאל בירי יקותיאל, שהעתיק את הירושלמי בכ"י לידן בשנת ה' ס"ט, השתמש בכ"י פארמה וממנו העתיק חלקים מן המשנה שהוא קבע לפני הירושלמי בכ"י לידן.⁶ נמצא שכ"י פארמה חשיב גם לשם חקירת השתלשלותו של גוסס המשנה שלפני הירושלמי בכ"י לידן. ועוד, בעזרת שני כתב־יד אלה אף נוכל ללמוד מה שהוא על דרכו של ר' יחיאל כמעתיק.

1 *Der Milna Traktat Tamid*, Upsala, 1936, pp. 22-26.

2 "מסכת אהלות", ירושלים, תשט"ו, עמ' כח-כט; "עירוש למשנה מסכת שבת", ירושלים, תשל"ו, עמ' מב-מג.

3 בהקדמה ל"דקדוקי שפיר"ב למסכת נטיון של הרמ"ש פלדבליס, גירזירק, תשכ"ז, עמ' 14.

4 "תורת ופדיות של לשון הבשנה ע"פ מסורת כ"י פרימה (דה רוססי 138)", חלק א הפרק, ירושלים, תש"לב (ד"סרטאציה), [תל אביב, תש"ט].

5 בחיבור הנזכר בהערה הקודמת, עמ' 5, המוסגר במרובעים, כן הוא בדיסרטאציה.

6 ראה: "על המשנה שלפני הירושלמי כ"י לידן", "התריב"ד, שנה מה (תשל"ז), עמ' 178 ואילך.

ראיתי מקומות במשנה הגירסת כ"י פארמה בהם היא עירוב של נוסחים או עירוב של כתיבים (פעמים אף של מבטאים הינים לאותה התיבה) במיכות מקום זה לזה. כתעוררת השאלה אם עירוב זה ירושה הוא או מעשה חדש הוא בכ"י פארמה. ואם מעשה חדש הוא מה גרם לו, שימושו של המצתיק בעת ובעונה אחת בשני ספרים או סיבות אחרות.

אני מציג מצב זה על־ידי הבאת כמה מן המקומות האלה במאמר זה¹. כדי להיחזק האטנם מוצדק לדבר על תערוכת בכ"י זה הצנעתי על עדי נוסח הגורסים את כל העניין בנוסח אחד², ולעומתם קבוצה של עדי נוסח הגורסים את כל אותו העניין בנוסח אחד אחר, ואילו כ"י פארמה גורס חלק מן העניין בנוסח זה וחלק בנוסח זה.

יש במאמר זה גם נסיון להציע תשובה לשאלה הנ"ל. בתחילת המאמר סידרתי את המקומות שעל־פיהם נראה לי להשיב. יש מקומות המוכיחים שסופר כ"י לא העתיק הם בדיוק ככתוב בספר שלפניו, ועל כורחנו הסטה ממנו או העמד לסטות ממנו. כשהסטייה היא עניין של כתיב או מבטא לא נראה לתלותה בספר נוסף, שהיה פתוח לפני המצתיק אותה שעה, ויותר נראה שהסופר סטה בהשפעת הכתיב והמבטא השגורים אצלו.

יש מקומות שהעירוב חורג הם מגדר עניין של כתיב. בכמה מקומות אף רואים שהסופר כתב תחילה נוסח אחד והגיה לנוסח אחר, כביכול הני נוסחים מתירוצים אצלו. רשם זה אף מתחזק כשגם אחר ההנהגה נשארה תערוכת. טיבם של השינויים מטה לומר אף בכמה ממקומות אלה, שאין זה עניין של שני ספרים הפתוחים לפני המצתיק, ויותר הסתבר שסופר זה היה בקי במשנה, אפשר אפילו ידעה על־פה, והוא נמסד לפעמים אחר הנוסח השגור בפיו. פעמים שהגיה, אולי תוך כדי כתיבה, ופעמים שלא הגיה.

בחינת הדברים מביאה למסקנה, שאותה המסנה שהיתה שגורה בפי המצתיק היתה בבליית יותר וכתב היד העל פיו העתיק היה ירושלמי יותר.

הני של המאמר רומז, שאין כאן אלא צעד אחד בתקירת כ"י פארמה. איננו יודעים אפילו אם האמור במאמר זה יפה ושווה לכל הספר³.

1. התיבה "הונאה" מצויה במהנתנו ארבע־עשרה פעמים וכולן בבבא מציעא פרק ד (אף הפיעל "שהונתני" שנמצא במשנה פעם אחת הוא בפרק זה). תיבה זו מוכרת לנו בשלוש צורות כתיב: הוניה — הונאה — אונאה.
2. יש עדי נוסח שהם אחידים בעניין זה: כ"י קויפמן גורס "הוניה" (הוניה) בכל מקום. במשנה שלפני הבבלי בכ"י מינכן — "אונאה" בכל מקום. את הצורה "הונאה" אנו מוצאים בהוצאת לו, שגורסת כן בכל מקום מלבד פעם אחת "אונאה".

1. הואיל ומאמר זה רצוף דוגמיות לחוסר אחידותו של כ"י פארמה במקומות סמוכים זה לזה, מן הראוי להציר שאח־על־פיהן יש שצורה קדומה נשתמרה בו אפילו יותר מבכ"י קויפמן. הביטוי "על אחת כמה וכמה" נמצא במשנתנו ארבע פעמים: שלוש פעמים במסכת מכות ופעם אחת במסכת ערכין. כ"י פארמה שמר בכל מקום על צורה קדומה של הביטוי הזה: "על אחת כמה"; ואילו בכ"י קויפמן נשתמרה צורה זו במסכת מכות ולא במסכת ערכין. ואין צורך לומר שכ"י שמר על גירסאות קדומות הרבה.

2. כשנכתב במאמר זה על עדי נוסח שהם חברים או שהם שווים ביניהם הכוונה, שהם שווים בעניין הנידון.

3. נראה לי שכל המקומות המובאים כאן הם מכתבתו של אותו הסופר.

בכ"ו פארמה מצויות שתי צורות: "אונאה" 9X, "הונייה" 5X. שתי הצורות מצויות אף באותה המסגה כגון: הם משנה ד: אינאה... שאונאה... הנייה... אינאה. השאלה היא אם העתיק הסופר בדיוק כפי שהיה בספר שלפניו, או שמא הוא האחראי לתערובת הפתיבים. אילו ידענו שהיה הקפד העתיק כפי שהיה לפניו, היה זה מלמד משהו על מידת דייקטתו של הסופר. והשאלה בעניין האחריות לתערובת היתה משתלשלת ועולה אל הספר שהיה לפניו. אילו ידענו שהעתיק אחראי לתערובת הצורות בכ"ס היינו צריכים לנסות ולברר מה זה מלמד.

דומה שאפשר להכריע — ולו בשנים מתוך ארבעה-עשר המקומות — שאחת הצורות נכנסה לכה"י שלא על-פי הספר שמכני העתיק. ידוע הנהג של מעתיקים בכמה כתבי-יד קדומים, ואף של מדפיסים קדומים, שאם אין מקום בסופה של השורה לתיבה כולה הרי כותבים ממנה בכל שורה מקום בשורה — אית אחת אי שתיים או שלוש או יותר — וחוזרים וכותבים את התיבה מלה בתחילתה של השורה הבאה (וידע לשער שנהג זה אף הוא תרם לכך, שבכעבר משורה לשורה מדברים יחסית בספרים הן חיסורי תיבות והן כפל תיבות — תוצאות הפוסט הגרמנית על-ידי גורם אחד). להלן נקרא לאותו חלק מן התיבה הנכתב בסוף השורה: "לילי השורה".

בדפים רבים בכ"ס אנו מוצאים דרך זו של "לילי שורה" הכלל הוא שיש התאמה גמורה בין הכתוב במילוי השורה לבין הכתוב בתיבה הראשונה בשורה הסמוכה. כל מעין בכ"ס ימצא לכך דוגמאות רבות. אבל יש גם שאין התאמה כזו. אני מעתיק כאן שתי משניות מכ"ס, שורה בשורה, כפי שהן בכ"ס:

פרק הכסף קונה את הזהב משנית ט—:

"אילו דברים אין להם א'

הונייה העבדים והשטרות והקרקעות וההקדשות
אין בהם לא תשלומי כפל ולא תשלומי ארבעה
וחמשה. שומר חנם אינו נשבע ונושא שכר
אינו כהלם ר' המעון אי' קדשים שהוא חייב
באחריותו יש להן אונאה ושאינו חייב באח'
באחריותו אין להם אונאה ר' יהודי אי' אף ספר
תורה בהמה ומרגלית אין להם אונאה אמרו
לו לא אכרו אלא את אילו ט כהם דא'
שהונייה במקח וממכר כך אונאה בדברים..."

בסופי השורה הראשונה והתשיעית התחיל הסופר לכתוב "אונאה", "שאונאה" ולא היה שם מקום להשלכת התיבות, וכעבור ופתבן בתב "הונייה", "הונייה". אלמלא היה חסר מקום היה הסופר משלים את התיבות והיחס בין שתי הצורות היה משתנה ל-3:1. על-ידיהן בספר שלפניו לא היתה בכל אחד משני מקומות אלה אלא צורה אחת. נמצא, שהסופר עמד, לפחות בשני מקומות אלה, תחת שתי השפעות — זו של הספר שלפניו ועוד השפעה אחרת.

בכגון זה לא נראה לומר, שיש כאן השפעות של שני ספרים הפתחים אותה העה לצורך ההעקת, ונראה יותר שאחת הצורות משקפת את הרגלי הכתיב של הסופר. איוו משתי הצורות היא על-פי הספר שלפניו בעתיק, ואיוו על-פי הכתיב השנור על-פיו היא

ענין לשיקול־הדעת. אני נוטה לומר, שהצורה שבמילוי הצורה היא על־פי הסגור בפי הסופר. אני מקווה שהסימנים שלפנינו יתמכו בזה.

אני יודע דרך לבדוק אם כתב־היד שלפני הסיפור עדיין היה אחד לענין זה כדוגמת כ"י קויפמן מזה או כ"י מינכן מזה, או שמא כבר אותו כתב־היד היתה גירסתו מעורבת. נראה לומר, שיש בהצטרפתן של העובדות, כפי שנראה לפנינו, להסות את הדעת לכך שסופר כ"י הכנים את התערובת או לפחות הגדיל את הכיתותה של אחת הצורות.¹⁰

2. "בייתוס בן זונין" נמצא במשנתנו פעמיים: בבא מציעא ה, ג; עבודה זרה ה, ב. יש חילופי כתיב בשני השמות. אנו אין לנו ענין כאן אלא בשם "זונין". כ"י גורס "זונן" בבבא מציעא וזונין בעבודה זרה, והנקדן ניקד זונן, וזנן. על אף השינוי בכתיב ובניקוד שבין שני המקומות הרי שלפי מסורת זו נהגה שם זה כדרך שהוא נהגה ביחזית (Zivon) או קרוב לכך. בהוצאת לו: "זונין" 2X; במשנה עבודה זרה שכן הנגזרת: "זונין" ("גנוי משנה", הוצאת א"י כ"ץ, עמ' 63) ונמצא בתלמוד ירושלמי, כ"י לידן ודפוסים, ר' זונן החזן (ברכות פ"ד ה"ד, ו ע"ד, תענית פ"ד ה"ד, טו ע"ד. אבל: בייתוס בן זונין). קרוב למסורת זו "ר' זינן" 2X, דבר, מהדורת מהר"ש ליברמן, עמ' 75.

במשנה שליד הבבלי בכ"י מינכן "זונ" בבבא מציעא, ו"זונין" בעבודה זרה. על־פי הגירסה בעבודה זרה ועל־פי המורגל בפנינו נראה להסלים בבבא מציעא "זונין", אבל אין השלמה זו ודאית, מכיוון שבתלמוד שבכ"י אנו מוצאים מלבד "זונין" (בייתוס בן זונין, בבא מציעא סג ע"א; משנה הל ר"ג, פסחים מט ע"א; שואל את ר"ע, עבודה זרה נה ע"א) גם "זונך" (בייתוס בן זונן 3X; והשואל בביתמ"ד, שבת סא ע"א; והוא בביתמ"ד בימי רבי, בבא בתרא קסד ע"ב). ונמצא בכ"י אצמ, אחת, במגילה כו ע"א. גם "זנן" (קריאה לא בטוחה). אפשר שני"ם מייצג מסורת שהחליפה את מקומן של התנועות לעומת המסורת שבכ"י. שיקול זה בצירוף העובדה שבכ"י ובעדי נוסח אחרים, נכון מסכת גויקים כ"י המכריז 165, מצוי "זונן" ליד "זונין", מעידר לאפשרות שהיה "זונין" מסמנת צירי.

הר"ח ילון¹¹ מנקד "זונין". הרד"צ היפמן¹² מנקד זונין (ובתרגום הגרמני Sunin) בבבא מציעא, וזנן (ובתרגום Sonin) בעבודה זרה. ה' דנבי¹³ — Zund, רח"י קאהוט חידש בערך השלם שני ערכים — האחד "זונך והאחד "זונן, וזנן, ולא רכזו בערך לערך.

נמצא בעדי נוסח תלמודיים גם "זונן". כן הוא פעמיים, במשנה ובגמרא בבא מציעא סג ע"א, בכ"י פלורנץ, וכן הוא בתוספתא בכ"י ארטרס שבת פ"ג ה"ד ופסחים פ"ב ה"א. כן הוא כמה פעמים, ליד כתיבים אחרים, ב"חוס' תנאים ואמוראים" לריב"ק, מהדורת הרי"ל מימון: בשני הערכים "ביתוס בן זונן" ויש שם גם ערך "זונן" ליד ערכים "זונין" ר"י וזנן דחוק. בסוף ערך "ביתוס בן זונן" ו"אני מצאתי כתוב ונקד ביתוס בן זונן

10 קרוב לענין זה הוא זה שמצאים בכ"י זה עירובי כתיב: הגאה — הגיה. כך, למשל, בעבודה זרה ג, ט: בהגיה 5X ליד בהגאה (הגאה) 3X. בכתב־יד בית־המדרש לרבנים בניו־יורק, ט, והוצאת לו: בהגאה. כ"י: בהגיה 8X (אבל במשנה שקודמת לו, כ"י: "... שהגביה נוסחת והחת הגאה להם לזבל").

11 "ששה סדרי משנה", מפרשים בידי חנוך אלבק ופנקדים בידי חנוך ילון, ירושלים—תל־אביב, תש"ו. "הניקוד נדסה על־פי מסורות הבעל פה, כתב־יד ודפוסים ידניים".

12 Die sechs Ordnungen der Mischna... Teil IV, Berlin, 1924

13 H. Danby, The Mishnah..., Oxford, 1933

אבל אני למדתי ביתוס בן זנון. בדפוס ראשון של התוספתא נמצא כמה פעמים "וינין"¹⁴.

נחזור אל כ"י פארמה. כ"י גורס "וינון" בבבא מציעא ו"זנון" בעבודה זרה. מן האמור עד כאן ברור, שאין זה חילוף אותיות מקרי אלא שתי מסורות הן. אף בסימן זה נשאלת השאלה כלום כך היה כבר בכתב-היד שלפני הסיפור או שמא השתמש הוא בעבודה זרה בכתב-יד אחר ושונה מזה שהיה לפניו בבבא מציעא. נציג את כ"י פארמה, שזרה בשורה.

"מכר לו את השדה ונתן לו מקצת ד'
דמים אמ' לו אמי שתרגה הבא מעות וטול
את שלך אסור הלזהו על שדהו ואמ' לו אם
אין אתה נותן לי מיכן ועד שלש שנים הרי
היא שלי הרי היא שלו כך היה ברת'ס בן זנו'
וינון ערשה על פי חכמים"¹⁵.

רואים כאן שבבבא מציעא התחיל הסופר לכתוב כמסורת אחת — ואלו הספיק לו המקום בשורה היה משלים אף כאן, כבעבודה זרה, "וינון", וכי"ס היה מצטרף לענין זה אל כתב-היד בעלי המסורת "זנון" — אלא שתד העברת הקולמס לשורה הסמוכה (והסתכלות בכתב-היד שלפניו?) שינה וכתב כמסורת שבכ"ק. כביכול שתי מסורות נאבקות כאן. סיבו של הסינוי מלמד, שאין כאן ענין בדני ספרים המונחים לפני הסיפר, אלא שהוא נתן תחת השפעה נוספת על השפעת הספר שלפניו.

3. "קנקנתום". תיבה זרה זו תוארת במשנתנו שש פעמים. מצויים חילופי כתיב אף לגבי סופה של התיבה. אני ניתן כאן דעתנו רק לחילופי כתיב הבראש התיבה: קלקנ... קנקנ... חילופי ל—ג, ובייחוד בתיבה זרה, הוא דבר המצוי¹⁶. מכל-מקום, יש עדי נוסח המשתמשים בעקיבות באחת משתי הצורות.

"קלקנ...". היא גירסת כ"ק בכל מקום (פעם אחת מזדמנת התיבה במסנת ידים, בדף המשלים את כ"ק ואף שם כן). וכן היא גירסת הוצאת לו בכל מקום. זו גם הגירסה ב"קטעי משנה מן הגניזה" שפרסם א"י כ"ץ, סוטה ב, ד, ע"ב; פרה ס, א, ע"ב; רכא, כן הוא בתלמוד ירושלמי בסוטה פ"ב ה"ד, יח ע"ב, 3X, הן בכ"י לידן והן בכ"י ואטיקן 133 (אבל במשנה שלפני הפרק בכ"י ואטיקן: קנקנ...)¹⁷.

את הצורה "קנקנ..." אנו מוצאים (4X) במשנה שליד הבבלי בכ"מ (אבל בסדר שהרות הכתיבים הם: קלקנ... קלקל... בסדרים זרעים וטהרות שונה המשנה בכ"מ מזו שליד הבבלי הם, ולפיכך אין זה מסתיע למצוא סינוי אף לענין זה ובכיוון זה). כן מצויה תיבה זו שיש-עשרה פעמים בתלמוד הבבלי. כ"מ גורס בכולן "קנקנ...".

14 הבתיבים שבתוספתא כ"י ארפורט ודפוס ראשון הובאו עלי"פ סינוי נוסחאות כתוספתא מהדורת הר"ש ליברמן.

15 בחלק זה אין בכ"מ ניקוד אלא התיבות מיוחדות.

16 ראה: הירון אפשטיין, "מבוא לנוסח המשנה", עמ' 1228; "תוספתא כהשומה" למהר"ש ליברמן, זרעים, עמ' 638 הע' 47, וסוטה, עמ' 182 הע' 49.

17 ראה להלן הע' 25.

בקטעים מן הגניזה הבגידה בבלי, שפרסם פרוס¹ ייבין², מצויה התיבה פצמיים ואף כאן "קנקנ...". (צמ" 97, 171).

נחזור אל כ"י פארמה. כאן מוצאים חמש פעמים את הצורה "קלקנ" ופעם אחת — מגילה ב, ב — "קנקנ...". נראה לי שאפשר לומר, שביד סופר זה היה שגור הכתיב "קנקנ...". ואפשר שזה הוא הגרסא לו לכתוב במגילה כפי שכתב. שבת יב, ד (השורות כבכתב־היד):

"הכותב שתי איתות בהעלם
אחד חייב כתב בדיו בסיקרא בקומוס ובקנ'³
ובקלקנטוס ובכל דבר שהוא רשם..."

מגילה ב, ב

"היתה כתובה נסם בסיקרא בקומוס ובקנ'⁴
ובקלקנטוס על הנייד ועל הדיפתרא לא יצ'⁵
יצא עד שתהא כתובה אשורית על העור
בדיו"

רואים שלמעשה התחיל הסופר לכתוב "קנקנ..." אף בשבת, כפי שכתב אחר־כך במגילה, אלא שמחוסר מקום בשורה לא השלים את התיבה ולכן כתבה מחדש, והפעם כתב בשבת "קלקנ...". דאי שאתת מחתי הצורות כאן היא שלא על־פי הספר שלפניו — ובכנות זה אין לתלות בכ"י נוסף שהיה לפניו — אלא שצורה אחת היא על־פי הספר שלפניו, ואחת על־פי הגורגל בפיו.

הואיל ומן התיאור שבראש סימן זה נראה שהכתיב "קנקנ..." הוא בבלי יותר (העובד זה שמצאנו צורה זו במשנה שלפני הפרק בכ"י ואסיקן אינה מפריעה)⁶ והואיל וכ"י פארמה רובו עתיקו "ירושלמי", והואל וכמה פעמים מצאנו האם יש הבדל בין מילוי השורה לבין ראש השורה הסמוכה, הגירסה שבמילוי השורה היא, על־פני־רוב, 'בבלי', לכן נראה לומר שהכתיב "קנקנ..." בשבת הוא על־פי השגור ביד הסופר, ולכן אפשר שכתב־היד שהיה לפני המצתיק היה אחד, כדוגמת כ"ק והוצאת לו, וגרס אף במגילה "קלקנ...".

אבל נציין שרי נתן בעל "הערות" יחד ערך רק לקלקנטוס, ורק הר"ב מוספא רשם ערך 'קנקנטוס' כדי לציין לערך הקדם. רבנו מביא שם ארבע מובאות מן המשנה ושתי מובאות מן התלמוד, ובכולן — על־פי "ערוך השלם" — קלקנטוס.

בשורות הסימנים שעד כאן, כשניכחנו שהסופר נתון לשתי השפעות, יכולנו לומר שגירסת כ"י פארמה משפעת שם מנוסח כתב־היד שלפני המצתיק ומהרגלי כתיב והגייה השגורים בפיו. בסימנים שיבואו לפנינו — להוציא אולי את הסימן הסמוך — משניזכר בשתי השפעות, נראה לומר שגירסת כ"י פארמה שם היא תוצאה של נוסח כתב־היד שלפני המצתיק ושל זכרון נוסח אחר של אותה המשנה שהיה שגור בפי הסופר המצתיק.

18 ייבין, "אסף קטעי הגניזה של המשנה בגידה בבלי", ירושלים, תשל"ד.

4. מה שראיתי עד כאן מעורר את הרושם, שכינוי הגוף החבור ל"ש" במשפט סיבה הפותחין ב"מפני", שכיח יותר במשנה שבספרי המשיניות מבמשנה שלפני התלמוד הבבלי. הבדיקות הערכתי, ודברים שאינני רושם כאן בכלל זה, אינן מספיקות כדי תיאור מלא, וייתכן מאוד שיש לנסח אחרת את האמור במשפט שלפני זה. מכל-מקום, יש כאן עניין עם חילוף מצוי. והנה דוגמות.

עבודת זרה ב. א:

נבלי עבודה זרה. כ"י בית-המדרש לרבי-
נים בני-יורק. מהדורת מוהר"ש אברמסון
אין מעמידן בהמה בפונדקאות שלגוים
מפני שחשודין על הרביעה ולא
תתיחד אשה עמהן מפני שחשודין
על העריות ולא יתיחד אדם עמהן מפני
שחשודין על הפסיונות דמים.

כ"י קויסמן

אין מעמידן בהמה בסודקנית של // נויים
מפני שהן חסודין על הבהמה לא חתי-
חד אכה עימהן מפני שהן חסודין על
הערויות לא יתייחד אדם עמהן מפני
שהן חסודין על השיכות רמים.

כתבי־יד רמב"ם, שארמה והוצאת לו חברים לעניין הנדון לכ"ק, ואילו המשנה שלפני הבבלי בכ"מ דומה לכ"י בית־המדרש לרבנים.

עבודה זרה ס"א: "אף במקום שאמרו להשיב לא לבית דירה אמרו מפני שהוא מכניס לתוכה עבודה זרה".

העקתי מבי"ק. וכן הוא בבי" פארמה, רמב"ם (ניתן לומר זאת למרות החסר בכתב-היד) הוצאת לו, ואילו במשנה שלפני הבבלי בבי" בית-המדרש לרבנים ובבי"מ: "מסני שמכניס"

ביצה ספ"א: "ר' יהודה אויף לא מנעל לכן מפני שהיא צריך אומן".
 כן בכתביו רמב"ם ק. פארמה ולו. ואילו במשנה שלפני הבבלי בב"מ: "מפני
 שצריך אימן". וכך נראה לקרוא במשנה שלפני הבבלי בגיטין תלמוד בבלי" שזרסם
 פרוץ א"י כ"ח ירושלמי, תשל"ו עמ' פז.

כבא קמא ג' י: "שורו שהדליק את הנדיו בשבת חייב והוא שהדליק את הנדיו בשבת פטור מפני שהוא נידון במסור".

כן בכ"ק. פארמה ולו. וגם כמשינה שלפני הכבלי בכ"י המבורג. ואילו במשינה שבכ"ק מ: "מסני הנדון" (בכ"י פלורנץ ליתא "מסני הנדון כפשוטו").

בבא קמא ת, ה: "החובל בחבירו כשבת פסור מפני שהוא גידון בנפשו". כן הוא בכ"י רמב"ם, ק ולו (הבבא ליתא בכ"י פארמה). במשנה שלפני הכבלי בכ"י המנורג, פלורנץ ומינכן: "מפני גידונו".

בבא מציעא ד. יב: 'ר' יהודה אימ' לא יחלק החנווני קליית יאבזים לתינוקות מפני שהוא מרגילן לטוב אצלם'.

כן בכ"י רמב"ם, ק. שארמה ולו. במהנה שלפני הבכלי בכ"י המבורג, פלורנץ ומינכן:
"מפני שמרגילך".

כתובות ג. ב: הבא על בתו על בת בתו על בת בנו על בת אשתו על בת בנה על בת בתה איז לה שנס משני שמחזיק בנפשו...

העתקתי על־פי התלמוד הבבלי בדפוס וילנה, לו ע"ב. במסכת כתובות עם שינויי נוסחאות, מהדורת הרב מ' הרשקר, מצוין שבכתב־היד נניחה, קימברידז' T-S E1, 74 ק, פארמה, לו, פארמה ב, צנעלאו 270, לידן (לפני הירושלמי), דפוס לא נודע (קושטא רצ"ו?), ברלין 567 ב, רמב"ם דפוס גפילי: "מפני שהוא מתחייב". מכין שבעה עדי נוסח של הבבלי, כתב־יד דפוסים ראשונים, שעמדו לרשות המהדיר לא צוין שינוי זה לגבי אף אחד מהם, משמע שגירסתם מסכימה עם הפנים. רק לגבי קטע נניחה גראד — אנטונין 273, שהוא משנה שלפני הפרק בבבלי, נמסר גם: "מפני שהוא מתחייב". ועוד נמסר כן לגבי הרי"ף (אבל ברי"ף כתב־יד בריטש מוזיאום: "שמתחייב בנפשו הוא").

כתובות א, ה: "האוכל אצל חמיו ביהודה שלא בעדים אינו יכול לשעון טענת בתולין מפני שמתחייב עמה".

העתקתי על־פי המשנה שבבבלי דפוס וילנה, יב ע"א. במסכת כתובות מהדורת הרב הרשקר, מצוין, שבבבלי המשניות כ"י דפוסים ישנים: "מפני שהוא מתחייב", ואילו לגבי עדי הנוסח שלפני הבבלי לא הובא שינוי־נוסח דומה. אמנם מצוין שכן (= מפני שהוא מתחייב) גם ברי"ף ורא"ש.

נחזור אל כ"י פארמה. בפרק הכסף קונה את הוהב (השורות ככתב־היד):

אך

מערבין פירות בפירות אפילו חדשים בחד'

בחדשים ואין צורך לומר חדשים בישנים ב'

באמת בין התירו לערב קשה ברח מפני שמי'

שהוא משיחור'

כתב־היד רמב"ם, ק, לידן, לו, פארמה ג (= דה רוססי 984) גורסים כגירסה שבפנים, ואילו במשניות שלפני הבבלי בכתב־היד המבורג, פלורנץ ומינכן — כגירסה המרימות במילוי השורה.

אף כאן אחת משתי הגירסאות אינה על־פי הספר שלפני המעתיק, ואף כאן לא נראה לתלות זאת בספר נוסף שפתוח לפני המעתיק אותה שעה. אף כאן הגירסה שהתחיל לכותבה בסוף השורה שלפני האחרונה היא ה'בבלי' יותר. אמנם יש לציין, שבבבלי הדוגמות שהבאנו בתחילת סימן זה, התייצב כ"י פארמה לצד ספרי המשניות ולא לצד המשנה שבספרי התלמוד, וגם בבדיקות נוספות לא מצאתי את כ"י פארמה משמיט את כינויי הגוף במכנים כדוגמת ה"ל יותר משאר ספרי המשנה.

5. פסחים ז, יא (השורות כבכ"י פארמה):

"כל הנאכל בשור הגדול יאכל בגדי הרך וב'

וראשי כנפים והחוסין..."

הרי"ן אפשטיין דן במשנה זו ב"מבוא לנוסח המשנה", עמ' 364, ורשם עדי נוסח שגור־סים "ובראשי" ועדי נוסח שגורסים "ראשי". אין הוא נוקט לכ"י פארמה לגבי "ובראשי" ולא לכתב־יד פארמה ולידן לגבי "וראשי", שהיא גם גירסת מסכת פסחים ד"ו והדפוס־סים המצויים של המשנה. מכל־מקום ברור, שכשעה שהסופר התחיל לכתוב "וב" הוא חשב על הגירסה "ובראשי", המצויה בעדי נוסח שונים הן בספרי משנה והן בספרי תלמוד.

6. סוכה ה, ה:

"אין פֿיחתין מא'

בעשרים ואחת תקיעה במקדש ולא

מוסיפין על ארבעים ושמונה..."

בכתב־יד רמב"ם, ק, לידן, לו, ואטיקן 134 — כגירסת הפנים בכ"י פארמה. בכ"מ ד"ג: "אין פֿיחתין מאחת ועשרים תקיעות", וזו היא הגירסה שהתחיל סופר כ"י לכתבה ולא השלימה.

7. פסחים ב, ו:

"ואלו ירקות שאדם יוצא בהן ידי חובתו בפסח

... מצטרפין לי // בכוית..."

בכתב־יד רמב"ם, ק, לידן, לו ד"ג — כגירסת הפנים בכ"י פארמה: "בכוית". בכ"מ: "ומצטרפין לכוית": וכן בר"ף דפיס ראשון, וכך התחיל לכתוב הסופר בכ"מ (אפשר להוסיף מקום זה לרשימה שב"מבוא לנוסח המשנה", עמ' 1126—1127 בדבר חילופי ל—ב שבקשר לתיבה "מצטרפין").

8. גדרים ה, ז:

"הי סרביץ בי לשאת את בת

אחותו ואמ' קונם שהיא נהנת לי לעולם

וכן הכניש את אחתו ואמ' קונם אחתי

נהנת לי לעולם הרי אלו מותרות מלה

ליהנות לו שלא נתחנן זה אלא לשם

אישות"

בכתב־יד רמב"ם, לידן, מינכן ואטיקן 110 גורסים כגירסת הפנים בכ"מ. ואלו כ"מ, לו ד"ג גורסים "מלהנות", כגירסה המרימות במלוי השורה. על החלוק פותר מל... מותר ל... ראה "מבוא לנוסח המשנה", עמ' 1265.

9. סוכה ד, ז:

"מיד תי"

התינוקות שומטים את לולביהן ואוכלים

אתרוביהם"

בכתב־יד רמב"ם, ק, לידן, לו, ואטיקן 134 ד"ג, בפנים: "התינוקות", בכ"מ: "מיד תינוקת", כנוסח שנרמז במלוי השורה בכ"מ.

10. יומא ה, ב:

"משניטל א'

הארץ אבן היתה הם מיכות הנביאים ה'

הראשונים ושתיה נקראת גבוהה מן הארץ

שלוש אצבעות ועליה היה גותן"

רמב"ם, ק, לו, מינכן ב ("דקדוקי סופרים"), לידן ד"ג: "הארץ", בפנים כ"י פארמה. כ"מ: "מי הנוטל ארץ...", כנוסח שנרמז במלוי השורה בכ"י פארמה.

11. מגילה פרק הקורא עומד, משנה ח: "העושה תפילתו עגולה סכנה ר' // שאין בה מצוה כ"ק, לו ד"ג, כפנים: "האין בה מצוה". הנוסח הגרמני במילוי השורה נמצא בכתב־היד רמב"ם, לידן, מינכן, רי"ף דפוס ראשון, ואטיקן 134, משנה ופיסקה בבבלי בדפוס: "ואין בה מצוה". נראה שזו דוגמא נוספת ל"ה"ו, ואסתר להוסיף מקום זה אל הרשימה שב"מבוא לנוסח המהבנה", עמ' 653. בירושלמי, בעניין מזה, יש ה"א, עה ע"ג: "סכנה האין בה מצוה" 2X.

12. ובחים א, ד:

וכח
הפסח * נפסל בארבעה דברים בשחיטה ב'
ובקיבול בהילוך ובזריקה ר' שמעון מכשיר ב'
בהילוך יהיה א"י איפשר שלא בשחיטה
ושלא בקבלה ושלא בזריקה אבל איפשר ש'
שלא בהילוך

לפי נוסח הפנים מסודרים האיברים השנים השנים, וי"ו החיבור ככל איבר השני, וכן הוא לענין זה בהוצאת לו. ואילו לפי הנוסח הגרמני במילוי השורה יש כאן ארבעה איברים, וי"ו החיבור רק באיבר הרביעי¹⁹, וכן הוא בכ"ק וכי"מ: "בשחיטה בקיבול בהילוך ובזריקה" (בכ"י רמב"ם: "בשחיטה ובקיבול ובהילוך ובזריקה").

13. ובחים סוף פרק ג:

"שחטו על מצת ליתנו על גבי
הכבש שלא כנגד היסוד ליתן את הניתנין
למסן למעלן ואת הניתנין למעלן למסן ו'
את הניתנים בפנים בחוץ ואת הניתנים
בחוץ בפנים שיאכלוהו סמאים ושיקריבוהו
סמאים שיאכלוהו ערלים ושיקריבוהו ע'
לשבר עצמות הפסח לוכל ממנו נא לערב
דמו בדם פסולים כשר ..."

נוסח הפנים קרוב, מבחינת השימוש בחי"ן, להוצאת לו אלא שיש גם: "ולאכל הימנו נא". אבל גם הנוסח הגרמני במילוי השורה השלישית: "ואת הניתנים בפנים בחוץ", יש לו חברים: כ"י רמב"ם, מינכן, ומגיה כ"ק, וגניזה אוסף אנסונין, הוצאת א"י כ"ק, עמ' קלא.

14. ברכות ה, א:

"... א' // אפילו מלך הואל בשלומי לא ישיבנו א'
ואפילו נחש כרוך על עקבו לא יפסיק".

על־פי משנה עם שינויי נוסחאות מהדורת הרב זק"ה, גורסים עדי הנוסח א, ו, ל, מ, ס, צ, י: "ואפילו"; וכן עדי הנוסח ו, ע: "ואפילו". כל אלה גורסים בוי"ו לפני

* בכ"י ק"י מחיקה בתוך האותיות ט' ח' ואולי אף בפי'.
19 וכן בכ"מ, לפני ההגהה, בהסכת מגילה ב, ב, להעלה ס"ג.

"אפילו נחש..." (ומתוך שתיקת האפאראט יש להוסיף לרשימה עוד עשרה עדי נוסח, וכ"י פארמה בכלל זה, שגירסין בוי"ו), ואילו עדי הנוסח ה, ק, ז גורסים: "אפילו" (אפי') — דהיינו, כמרומו במילוי השורה. אין צורך לומר, שאין באפאראט של הוצאה זו ציון לבד, שבמילוי השורה כאן יש חבר לשלושה עדי הנוסח הג"ל.
15. מעילה ג, ב:

"המפריש מעות לנזירותו לא נהנים ולא מועלין מפני שהן ראויין לבוא כולם ש' שלמים מת היו סתמין יפלו לנדבה מפי' היו מפורשין דמי חטאת ילכו לים המלח לא נהנים ולא מועלין דמי עולה יביא עולה ומיעלין בהן דמי שלמים יבואו שלמים ג' גאבלין ליום אחד ואינן טעונין לחם"

הנוסח יבבגנים, "היו סתמין... היו מפורשין..." הוא גם בכ"ק, לו ד"ג, וקרוב לו כ"י רמב"ם: "מת והיו לו מעות סתומין... היו מפורשין..." גירסת כ"מ: "מת והיו לו מעו' סתומין ילכו לנדבה מפורשין..." קרובה לזו המרומזת במילוי השורה השלישית, האף כאן אין "היו" לפני "מפורשין".

נסדר את הדברים בסבלה לפי סדר המסכתות:

חברים לנוסח הסנים חברים לגירסה שבמילוי השורה		
ברכות ה, א: א' // ואפילו נחש	א, ה, לידן, מ, ט, ד, ש, ו, ע (סיכני עדי הנוסח על-פי מהדורת הרב וק"ש)	ה, ק
שבת יב, ד: ובקנקני' // ובקלקנטים	לידן, ק, לו (אבל בתי"ו)	מ
פסחים ב, ו: מצטרפין ל' // בכזית	לידן, ק, לו, רמב"ם, ד"ג	מ, רי"ף דפוס ראשון
פסחים ז, יא: וב' // וראשי כנסים	לידן	ק, לו, מינכן, מינכן ב (סבוא לנוסח המשנה), אוקספורד (שס)
ימצה ה, ב: משניטל א' // הארון	לידן, רמב"ם, לו, ק, מינכן ב (דקדוקי סופרים), ד"ג	מ

משה על כתב־יד פארמה

חברים לנוסח הפנים שבמילוי השורה		
סוכה ד. ז :	לידן, רמב"ם, לו, ק, ד"ג, מ ואסיקו 134	חברים לנוסח הפנים שבמילוי השורה
סוכה ה. ה :	לידן, רמב"ם, לו, ק, מ, ד"ג ואסיקו 134	חברים לנוסח הפנים שבמילוי השורה
אין פהיתין כא' //	מזכרים ואחת תקיעה במקדש	חברים לנוסח הפנים שבמילוי השורה
מגילה ד. ה :	ק, לו, ד"ג	חברים לנוסח הפנים שבמילוי השורה
סכנה ו' //	ראין בה	חברים לנוסח הפנים שבמילוי השורה
מציה	מגילה ד. ה :	חברים לנוסח הפנים שבמילוי השורה
גדרים סוף פ"ח :	לידן, רמב"ם, מ, ואסיקו 110	חברים לנוסח הפנים שבמילוי השורה
הרי אלו מותרות מלה' //	ליהנות לו	חברים לנוסח הפנים שבמילוי השורה
בבא מציעא ד. ט :	ק, לידן	חברים לנוסח הפנים שבמילוי השורה
א' //	הוניה	חברים לנוסח הפנים שבמילוי השורה
שא' //	שהוניה	חברים לנוסח הפנים שבמילוי השורה
בבא מציעא ד. יא :	לידן, ק, לו, רמב"ם, פארמה ג (דה רוסטי 984)	חברים לנוסח הפנים שבמילוי השורה
מסני שמ' //	שהוא משביתו	חברים לנוסח הפנים שבמילוי השורה
בבא מציעא ה. ג :	ק, לו	חברים לנוסח הפנים שבמילוי השורה
בויתם בן זוני' //	ויגון	חברים לנוסח הפנים שבמילוי השורה
יבחים א. ד :	לו	חברים לנוסח הפנים שבמילוי השורה
בשחיטה ב' //	ובקיבול	חברים לנוסח הפנים שבמילוי השורה
יבחים סוף פ"ג :	קרוב להוצאת לו	חברים לנוסח הפנים שבמילוי השורה
ו' //	את הגיתנים	חברים לנוסח הפנים שבמילוי השורה
בסנים בחוץ	בסנים בחוץ	חברים לנוסח הפנים שבמילוי השורה
מעילה ג. ב :	ק, לו, ד"ג	חברים לנוסח הפנים שבמילוי השורה
היו סתומין ... מס' //	היו מפורשין	חברים לנוסח הפנים שבמילוי השורה

נראה לי, שצ"מי העובדות שהצגנו כאן מסתבר, שסופר כ"י פארמה עמד תחת כמה השפעות נוסח בשעה שכתב את הספר, ודאי ההשפעה החשובה ביותר היתה לכתב־היד שלפניה, מה היא ההשפעה האחרת: זכרון גירסה, הגהות שבכתב־היד העיקרי או ספרים אחרים — זה נתון לשיקול־הדעת, אבל נראה לומר שזו היא גירסה שבזכרון. מעניינת בהקשר זה העובדה שבשלושה עשר מתוך חמשה־עשר המקומות שבטבלה מתייצב כ"י מינכן לצד הנוסח שבמילוי השורה.

על-פי מה שראינו, שההשפעה הכפולה הוּ מוצאת כמה פעמים את ביטוייה בהדלים שבין נוסח סופי השורה ובין נוסח ראשי השורות שלאחריהן, נראה להסביר מקומות נוספים בכ"ס.
16. סנהדרין ו, ד :

"כיצד תולין אתו משקעים את הק'
הקורה בארץ והצץ יוצא ממנה ומקיף שתי
ידיו זו לזו ותולה אותו ר' יוסה או' קורה מטה
על הכותל ותולה בה כדרך שהטבחים : עושין :
תולין ומתירין אותו מיד ואם לן עוברים בלא
תעשה ..."

משנה זו הניעה אלינו בשתי מסורות נוסח. מסורת אחת הגורסת "תולין" (ואינה גורסת "עושין"). והיא מצויה בספרי המסנות כתב-יד רמב"ם, ק, לו, ואטיקן 465, ברלין 568, ברלין 569, פארמה ג, פאריס 328, קטע מן הגניזה עם ניקוד ארצישראלי קיימברידג' T-S E II, 76, וד"נ.

ויש מסורת הגורסת "עושין" (ואינה גורסת "תולין"). והיא מצויה במסנות שלפני הכבלי בכ"ס, פלורנץ, קארלסרוה, ד"ו, וכן הוא ב"יד רמ"ה" וב"בית הבחירה". סופר כ"ס כתב בסוף השורה כמסורת שבמשנה שלפני הכבלי, הרגיש שאין זה הנוסח של הספר שלפניו, נתן סימני מחיקה בצורת נקודתיים לפני ואחרי "עושין", וכתב "תולין" על-פי הספר שלפניו. אם נוסיף מקום זה לטבלה הנ"ל הוא ישתלב יפה עם הטבלה בכללה. אף כאן הגירסה שבסוף השורה היא ה'כבלית' יותר, כדוגמת רוב המקומות שבטבלה, והגירסה שבראש השורה היא ה'ירושלמית'.

בדיון על תלותו של כ"י לידן של הירושלמי בכ"י פארמה²⁰, השתדלנו להראות שגירסת כ"ס במקום זה נוצרה תוך כדי ההצטקה, אבל לא על-ידי כך שהסופר השתמש בשני ספרים. על האמור יש אפשר להוסיף את שראינו במאמר זה, שיש מקומות המכילים חים כמעט שסופר כ"ס היה נתון לשתי השפעות. נמצא, שהנימוקים שהכאנו שם וכאן, הבלתי-תלויים זה בזה והשונים זה מזה, מסייעים זה את זה.

17. כיצא בו באהליות טו, ב :

"התלוליות הקרובות בין לעיר בין לדרך
אחד חדשות ואחד * (בגליון : ישנות) טמאית והרחוקות
הרחוקות החדשות טהורות וישנות
טמאות ..."

הר"א גולדברג מוסר במדור שינויי ניסוחאות את גירסת כ"ס, ומסביר את "הרחוקות" בין סימניות למחיקת היתר, ודאי שהדין עמו, שאין לגרוס את שתי התיבות כאחת. אילו סוף השורה השנייה שווה לראש השורה שלאחריה היתה זו כפילות שמצויה לפעמים במקומות כאלה, אבל הואיל ויש הבדל אפשר שאף כאן זו תערובת נוסחאות²¹. הגירסה

20 ראה במאמר שנוכר למעלה הע' 6, עמ' 201-203.

21 ראה למעלה הע' 2. לפי הר"א גולדברג כן הוא אף במסניות סדר טהרות עם פירוש הר"ש

שבסוף השורה מצויה עוד בכי"מ, וכי"ם הוא חבר יחיד לכי"מ באפאראט שינויי נוסח־אות שם. הגירסה שבראש השורה היא גירסה שונה ומצויה עוד — לפי רישומי הר"א גולדברג — בכתב־יד פארמה ב, לו, מובאות בתלמוד הבבלי, ד"ג, ר"מ בהוצאת דרנבורג, וד"ו, מכאן, שלא ברור איזו גירסה יש למחוק.

בשלושת הסימנים הבאים מובאות משניות שיש בהן בכי" פארמה סימני מחיקה דומים לאלה שבסימן 16, ונראה לי שאף כאלה, או לפחות בשתיים מהן, סימני המחיקה אינם מחיקת טעויות־כתיבה סתם, אלא הגהות נוסח אחד על־פי נוסח אחר.

18. סנהדרין ה, ה:

"אם מצאו לו

זכות פטרוהו ואם לאו מעבירין דינו למחר

ומזדווגים וזנות וזנות וממעטים במאכל

ולא היו שותים יין: כל היום: ונושאים ונותנים

בדבר כל הלילה..."

גירסת כתב־יד רמב"ם, ק, לו, מינכן, לידן, פלורנץ, קרלסרוה, ד"ג ורי"ח: "ולא היו שותין יין כל היום" (בפלורנץ וקרלסרוה נוסף: "כולו").

אילו היתה הגירסה "ולא היו שותים יין" גירסה רוחת, והגירסה "ולא היו שותים יין כל היום" בלתי ידועה ממקום אחר, היינו צריכים לומר שהסיפר מחק טעות בדרך שעשה זאת פעמים רבות. אבל המצב הוא הפוך, והגירסה המתקבלת על־ידי המחיקה היא זו שאינה ידיעה לי ממקום אחר. לפיכך, על־בדורחנו נאמר שהסיפר מחק את שמחק כדי להתאים את הכתוב אל נוסח מסוים.

ההסבר שנתבקש כבר כמה פעמים למעלה, ויתבקש עוד בהמשך, נראה לי מתאים אף כאן: הסופר נמשך על־ידי גירסתו, ואחר־כך הגיה על־פי הספר שאותו הוא אמר להעתיק. הסבר זה נראה אף כאן קרוב יותר מלומר, שהיו לפני הסופר שני מקורות כתובים ותחילה העתיק על־פי זה ואחר־כך הגיה על־פי מקור זה, מלבד שאפשרות זו נראית, בכמה מן הסימנים האחרים, רחוקה ממש.

בין כך ובין כך יש כאן עדות נוסח של משנה לגירסה "ולא היו שותים יין", השווה בעניין זה לברייתא שבירושלמי: "תני אם מצאו לו זכות פטרוהו ואם לאו מעבירין דינו ומזדווגין וזנות וממעטים במאכל ולא היו שותין יין ונושאים ונותנים כל הלילה ולמחר משכימין ובאין..." שם, ס"ה ה"ד, כב ע"ד, ולזו שבתוספתא: "מצאו לו זכות פטרוהו ואם לאו מעבירין אותה ולמחר מתכנסין וזנות וזנות וממעטים במאכל ולא היו שותין יין ונושאים ונותנים בפרשת הענין כל הלילה ואם היה רוצה נושאים ונותנים בפרשת רוצה ואם היה מגלה עריות נושאים ונותנים בפרשת גילוי עריות ולמחר משכימין לבית דין..." שם, פ"ט ה"א, מהדורת הר"מ צוקרמנדל, עמ' 428. ועוד צריך תלמיד אם שינוי נוסח זה משמעו גם שינוי בהבנה.

ד"ן, רפ"ג. דפוס זה לא עמר לרשות המהדיר (ראה שם הקדמה, עמ' לה) וציגו אינם על־פי נוסח שלספר. בדקתי ואין גירסה זו בדפוס זה.

19. שבת יט, ב:

"...ואין עושין לה

חלוק כתחילה: בשבת: אבל כורך עליה סמי

סמרטוט..."

המצב בסימן זה שונה מזה שבסימן שקדם לו. גירסת כ"י פארמה שלפני המחיקה: "ואין עושין לה חלוק כתחילה בשבת", אינה גירסה רוחת, ובין עדויות הנוסח שנמסר עליהן במסכת שבת, מהדורת הר"א גולדברג, אין לכ"י פארמה חבר. לפיכך, היה נראה לפטור מחיקה זו כמחיקת כתיבה מטעית, שכמותה יש הרבה בכתב-יד זה. אבל אחר שמצאתי גירסה זו גם בקטע משנה מן הגניזה, אוקספורד 2857/4 (סימנו של קטע זה במהדורה הנ"ל הוא 88, המהדיר לא רשם כאן את גירסת הקטע), יש מקום לחשוב שאף כאן נמשך הסופר אחר גירסתו היגיה על-פי הספר שלפניו.

20. מנחות פ"ח, מ"ו:

"אין מביאין ישן (= יין לנסכים) דב' ר': מאיר: וחכמי מכשירין..."

הרי"ן אפשטיין ("מבוא לנוסח המשנה", עמ' 1203—1204) מציין לתילוף המצוי במשנה: רבי — רבי מאיר, והוא מביא בין שאר הדוגמות אף את המקום הזה²². הוא מציין שברוב הנוסחים כאן: "דברי רבי", אבל במשנה שלפני הבבלי ובפוסקה שבבבלי כ"י ר': "דברי ר' מאיר", ובגמרא שבכ"י זה: "מ"ט דר' מאיר". נוסף על המשנה שלפני הבבלי בכתב-היד הנ"ל מביא הרי"ן אפשטיין עד נוסף, את כ"י פארמה, והוא מכאר: "ז"א נ' אחר: ר' מאיר". הרי"ן אפשטיין סומך על דבריו להלן שם, עמ' 1212: "יש בכ"י נוסח אחר הרשום סתם בין שתי נקודות (:—:)" את השימוש הנה בנקודתיים בכתב-יד של משנה הוא מדגים בכתב-יד אחד ובדוגמה אחת, הוא כ"י פארמה במקום זה²³.

כשלעצמי לא נראה לי שהסופר התכוון לציין כאן לנוסח אחר. הרי"ן אפשטיין עצמו כותב בהמשך דבריו: "ויש שנקודות אלו אינן אלא סימן מחק, כמו כ"י פרמא סוטה פ"ח מ"א (ש:אם:) נויר ס"ו מ"ו (:לשמה:)" דוגמות אלו אינן מכריעות²⁴ שהסופר הוא שמחק במקומות אלה ולא מגיה. אבל ניתן להוכיח, שהסופר השתמש בסימן זה של נקודתיים לפני ואחרי הטעון מחיקה. שכן מצאנו סימן זה פעמים רבות בסימן למחיקת אותיות וחלקי תיבה, כשפשוט הוא שהסופר הרגיש בטעותו תוך כדי כתיבה. לכן לא מתקבל על הדעת, שהסופר ישתמש באותו הסימן עצמו כשהוא בא להציע נוסח אחר ובתוך השורה, בדעת הרי"ן אפשטיין. על מה סמך הסופר, שהלומד יבחין היכן הוא מציג נוסח אחר והיכן הוא מיתק טעות? למה התכוון באמת הסופר בסימן 19, או בסנהדרין ד, ה "ואין: אדם: אחד מהן דומה לחבירו", או שם ג, ז

22 ראה גם הר"ש ליברמן, תוספתא כפשוטה, מועד, עמ' 1097 ד"ה ר' מאיר: מר"ר הר"ש אברמסון, עניינות בספרות הגאונים, ירושלים, תשל"ד, עמ' 355.

23 הרי"ן אפשטיין מביא, שם, עמ' 1212, את תוספתא כ"י ארפורט כדוגמה נוספת לשימוש כזה בנקודתיים. אין הבדל לעניין זה אם מצאנו סימן זה בכ"י של משנה או של תוספתא. ההבדל הוא בכך שלא מצאנו את סימן כ"י ארפורט משתמש באותו הסימן לשם מחיקה. (ועוד, בשלושת המקומות שהרי"ן אפשטיין מביא מכ"י ארפורט, לא הסתפק הסופר בנקודתיים אלא הבלית את הכתוב בין הנקודתיים על-ידי הוספת סימני ניקוד).

" : ואתה : ואיש פלך אתה חייב" — למחיקת טעות או להצעת נוסח אחר ? לכן נראה יותר, שהסופר התכוון בסימן זה בכל מקום לשם מחיקה, אלא שאנחנו, אחר שאנו עומרים על כך שלפעמים אף למחוק יש בית־אב ושהסופר מחק מכיוון שהוא אמור להעתיק ספר מסוים אחר, למדנו שצריך לבחון בהירות את המחיקות שמא גנוז שם נוסח אחר. על־כל־פנים, אף כאן במנחות מתאים הנוסח שכתב הסופר תחילה למשנה שלפני הבבלי ולבבלי שבכ"י ר".

ועד לחילוף: רבי — רבי מאיר. הרי"ן אפשטיין כותב שם: "רגילים כמה חילופים שנתחלף רבי אומר, ברבי מאיר אומר, ולהיפך; הראשונים ע"י אשגרת 'מאיר' — 'אומר' והאחרונים ע"י השמטת 'מאיר'". מקום זה שבמנחות, וכן ערכים ט, ח המובא שם, שונים מששת המקומות האחרים שברשימת החילופים שם, מכיוון שבשני מקומות אלה אין החילוף תוצאה של אשגרת "מאיר" — "אומר" ולא דילוג על "מאיר" כבשאר הדוגמות המובאות שם.

מי שמקבל את דברי הרי"ן אפשטיין, שהשימוש בנקודתיים בכ"י זה הוא אף להצעת נוסח אחר, יוכל להוסיף אל הדוגמה שהביא הרי"ן אפשטיין את שני הסימנים שקדמו לסימן זה ואת סימן 16. אצילו כך זה לא יסתור את עיקרי דברינו ביחס לסופר כ"י זה.

גם בשני הסימנים הבאים נראים לי סימנים ברורים למאבק כניכול בין שתי השפעות.
21. בבא בתרא ו, ב—ג:

"ואם אמ' לו הין * חסר ואם יתר אפילו פ' // פתת רובע לסאה או הותר רובע לסאה הגיעו... מידה בחבל // אם חסר אם יתר ביטל אם חסר אם יתר את מ' // מידה בחבל: מידה בחבל: הין חסר הין יתר את // מידה בחבל ביטל מידה בחבל את הין חסר הין // יתר בדברי בן ננס..."

משניות אלה הגיעו אלינו בשתי מסורות. מסורת אחת גורסת חמש פעמים את הצירוף "אם חסר אם יתר", והיא מצויה בספרי המשנה כתב־היד רמב"ם, ק, לו, פארמה ג (= דה רסז 984), ואטיקן 465 (בפעם הראשונה: "אם חסר או יתר"), ברלין 568 (בפעם שלפני האחרונה: "אם חסר אף יתר"), ברלין 569. פאריס 328.

מסורת אחרת גורסת חמש פעמים "הן חסר הן יתר", והיא מצויה במשניות שלפני הבבלי בכתב־היד המבורג, מ, אסקוריאל ("הין... והין"), ואטיקן 115, וד"פ, ד"ו, רי"ף וכן בה"ג, "ספר המקת והמסכר" שער כה, בהבאה מ' יוסף הלוי (= י' מיגאש) ובהבאה בשם ר' בסול (= רבנו ברוך בן שמואל ספרדי, ר' ברוך מארץ יון) בספרו של ר' זכריה אנמתי, ובספריהם של ראב"ן, ר' מאיר הלוי אבי אלעפיה, חידושי הרמב"ן, רבני המאירי והלכות הרא"ש.

בכ"פ, במשנה ב: "הין * חסר ואם יתר". בין שההגהה נעשתה עוד קודם שהשלים להעתיק את הביטוי, ובין שנעשתה אחר־כך כדי להתאים את ראשו של הביטוי לסופו, יש כאן עדות למאבק כניכול בין שתי השפעות ואת תוצאותיו אנו רואים פעם נוספת במשנה ג, במרחק שמונה שורות בכ"פ, כשבמחצית הראשונה של המשנה הגירסה היא

* בכתב־היד עזריהם קוני המחיקה באמצע האותיות ה', י', ו'.

"אם חסר אם יתר" 2X, ובמחצית השנייה — "הין חסר הין יתר" 2X (הכנה נשארה משובשת גם אחר הגהה).

22. כבא כתר ו, ד:

"המוכר מקום לחבירו ל'
לעשות לו בית וכן המקבל מקום מתבירו ל'
לבנות לו בית בית חתנות לבנו או בית אלמנות
בתו(1)
לבנו עושה ארבע אמות על שש דב' ר' עקיבה"

אף משנה זו הגיעה אלינו בשתי מסורות. מסורת שגורסת "לבנות ... לבנות ... בונה", והיא מצויה בכתבי-היד רמב"ם, ק, לו, פארמה ג, פאריס 328, ואסיקן 465, ברלין 568, ברלין 569, ד"ג ובמשנה שלפני הבבלי בכ"מ, ד"פ וד"ו (כד"פ וד"ו אין: "וכן המקבל מתבירו לבנות לו בית" או "וכן המקבל מחבירו מקום לבנות לו בית") וכך משתמע במשנת רבנו המאירי (לא רק זו שלפני פירוש רמב"ם שם) ו"עיסור" (מהדורת ר' מאיר יונה ט"ו, ובעיסור מועתק הם רק עד "ובית אלמנות לבתו") ו"יד רמ"ה" (מועתק עד "בית אלמנות לבתו").

יש גם מסורת הגורסת "לעשות ... לעשות ... עושה", והיא מצויה בכ"י המבורג וברייף (ורא"ש), וכן משתמע מפירוש רש"ם ומהבאתו של ר"ו אנמתי וחיידתי הרמב"ן ומשנה תורה הלכות מכירה (אבל לא כן במשנת הרמב"ם).

נוסח כ"י פארמה הוא מעורב: "לעשות ... לבנות ... עושה". גם הגוסט העליון נראה נכתבו של הסופר ואינו מבחין בתצלום בסימני מחיקה.
23. טושה ג, ה:

כ"י מ"ג נ"כ

כ"י פארמה

"ר' שמעון אי' אין זכות תולה במי המרי'
ואם את' אי' כן דוכר' תול' בכ"ס
המרי' מדה' את' מים לפני כל הנשי' ...
ר' אי' אין זכר' תול' במי' המרי'"

"ר' שמעון אי' אין הוכות
(1)
תולה במים הב"ם ואם אי' אתה הוכות ת'
תולה במים המאריים מדה' אתה את המים
בפני כל הנשים הוכות ומציא אתה הם
רע על הטהורות יסיתו ויאמרו טמאות היו
אלא תתלת להן זכית ר' אי' הוכות
תולה במים המאריים ואינה יולדת ואינה משי'
משבתת אלא מתגונה ותרלכת סוף שהיא מ'
מתה באותה המיתה."

משנה זו הגיעה אלינו בכמה מסורות. מסורת אחת היא זו שבכתבי-היד רמב"ם, ק, לו, פארמה ג, פאריס 328, האמבורג 156, ואסיקן 465, אוקספורד 403, לונדון 454, ברלין Q567b, ואסיקן 110 (לפני הבבלי!) וד"ג: "במים המאריים" 3X, ביסוד זה כצוי עד

24. צורה ארמית כזו מצאתי אף בכ"י פארמה בסנהדרין ב, ד: "דאפילו כאנגיל", וכן בכ"י לייזן החלף כאן בכ"מ. (וחן דעתך על כך שאף במקום זה, ולא רק במקום זה, צורה שלא מצאנוה אלא בכ"י לייזן נמצאת אף בבבלי ד"ו). ובתמורה ב, א: "דקרנן יחיד". צורה ארמית אחרת בכ"מ, בכריתות א, ו: "מה שנא".

במשנה שבסוף סוטה, ושם נמסרת זו אף בכ"י מינכן וכן נראה לי לקרוא בגניות אוקספורד 2850/22, וכן קורא פרוס' א"י כ"ץ מהדיר "נגזי משנה" בקטע שבאוסף אנטונין.

מסורת אחרת היא זו שבכ"י מינכן ובמשנה שלפני הפרק בירושלמי²³ כ"י ואטיקן 133 "גורסים" "במים המרים" 3X. במשנה שבסוף המסכת נצאתי נמסרת זו במשנה שלפני הבבלי בגיות אוקספורד 2833/12 ובמסכה בלבד, בבבלי, גיות אוקספורד 2675/2 (על הגירסה במשנה בכתב־יד זה ראה להלן).

בתלמוד בבלי נמצא עשר פעמים הביטוי "מים המרים", "המים המרים", כמעט כולם מספרות התנאים, ומשנתנו הבראש הסימן בכלל זה. כנגד זה רק פעם אחת, במסכת נדרים (ו), סו ע"ב: "... ימחה על המים המאריים" (כן שם גם בכ"מ). מעניין הוא שקל וחומר זה שבגדרים חוזר עוד ארבע פעמים במסכתות אחרות ושם רק "ימחה על המים" — כשם שהוא גם בספרי נשא סו, 21 — בלי התוספת "המאריים". בתוך דיבור ארמי משתמש הבבלי פעמיים גם ב"מי סוטה".

באדיבותו של סר מ' קוטנסקי, העורך קונקורדאנציה לירושלמי, חיפחתי בירושלמי וכאן לא מצאתי לא "מים מרים" ולא "מים מאריים" אלא "המים" או "מי סוטה". כדאי אולי להזכיר שבקרבנות יצ"י לבמדבר ה, מהדורת מ' זולאי עם קפא: "יסקה מאריים בכלי יוצר".

כבר הזכרנו שבמשנה שלפני הפרק, בכ"י ואטיקן 133 (ירושלמי): "במים המרים" 3X; אבל במשנה שלפני ההלכה: "ר' ישמי' (ו) אומ' אין הזכות תולה במים המרים אם אי אתה הזכות תולה לה במים המרים (ו) מדה אתה מהמים... ר' אמי' הזכות תולה במים המאריים..." אפשר שבמשנה שלפני ההלכה היה לפני הסופר "במים המאריים" 3X — בפעם הראשונה שינה וכתב כ"בבלי", בפעם השנייה הגיה אבל לא הגהה שלמה, ובשלישית העתיק כפי שהיה לפניו.

ראינו למעלה שבמסכה בבבלי גיות אוקספורד 2675/2, בסוף סוטה: "מים המרים". אבל במשנה שלפני הבבלי שם ג, ה: "ר' שמעון אומ' אין זכות תולה במי המרים אם אתה אומ' הזכות תולה את מדחה את המים בפני כל הנשים הסותות ומוציא אתה שם רע... ר' אומ' זכות תולה במי המרים".

הגירסה כאן היא "מי המרים" (כלשון המקרא, 3X, בפרישת סוטה). בפעם הראשונה י"י סימן מעל "מי", היכול להתפרש כהגהה של תוספת מים סופית. בקטע זה עצמו במשנה שבסוף המסכת: "המים המאריים".

נחזור אל כ"י פארמה. התעורבות הכתב־יד זה מצויה אף במשנה שלפני הירושלמי בכ"י לידון, התלוי בכ"מ במקום זה, והוא כך אף במשנה שלפני התלמוד הבבלי (בהשפעת כ"י לידון ז' ז')²⁴ ובמשניות שבדפוס. בעל תוספות ידע סתב: "במים המאריים. כן הוא ככל הנוסחאות מלבד בגמרא פרק קמא דף ו' מייתי לה במים המרים ובספרי במים המרים המאריים". אף בעל "מלאכת שלמה" תמה על התעורבות שבדפוס, ואף הוא מוכיר את המשנה שהובאה בבבלי דף ו'.

23 ראיתי שיש שוני, כמה פעמים, בין המשנה שלפני הפרק לבין המשנה שלפני ההלכה בכ"י זה, וזו שלפני הפרק 'בבלי' יתרי.
24 ראה גם המקום המובא למעלה בהע' 24.

אפשר מאוד שכתב־היד שלפני סופר כ"פ היה לפניו כבמשניות הירושלמיות: "מים המארים" 3X, והסופר כתב בפעם הראשונה על־פי השגור בפיו על־פי המסורת היבבלית.

24. סוף בבא בתרא י, ח :

"... והערב שהוא יוצא אחר חיתום שטרות גובה מנכסים בני חורים מעשה בא לפני רבי ישמעאל ואמ' גובה מנכסים בני חורים : יז אמ' לו בן גנס אינו גובה לא מנכסים משועבדים ולא מנכסים בני חורים אמ' לו למה אמ' לו הרי החונק את אחד בשוק אמ' לו הנח ואני נותן לך פטור שלא על אמונתו הלווה ואי זה הוא ערב שהוא חייב לו אמ' לו הלווה ואני נותן לך חייב שכן על מנתו הלווה..."

דומה שמשנה זו הגיעה אלינו בשתי מסורות. האחת גירסת "אמונתו" (אי : אמונתו) 2X. כן גורסים במשנה שלפני הבבלי כתב־היד האמבורג, מינכן, פלורנץ, פאריס 1337, אסקוריאל, ואטיקן 115, ד"ס, ד"ו, ורי"ף ד"ו, ומבין ספרי המשנה כתב־יד פאריס 328 ד"ג. בכל אלה "אמונתו" 2X. בכ"י רמב"ם : "אמונתו" 2X, ברלין 568 : "אמונתו... אמונתו", ברלין 569 : (אמונתו... מנתו).

מסורת אחרת גירסת "מנתו" 2X, והיא מצויה בהוצאת לו, ופעם אחת בכ"י ברלין 569 הנ"ל. דומה שהגירסה המקורית בכ"ק היתה "מנת" 2X. אלא ש"מנת" נגרד וצל גבי הגרד נכתב עי"א "אומנתו". גודלו של הגרד מתאים למקום שנגרד ל"מנת". מורי ורבי הר"ש אברמסון, במסכת בבא בתרא שבמהדורתו, מצוין כאן ל"ערוד" ערך 'מנת' שגורס "מנתו". נעתיק את דברי ה"ערוד" : "מנת בסוף כ"ב הנח לו ואני נותן לך פטור שלא על מנתו הלווה פי' רבי גרסם ז"ל שלא על מנתו של ערב הלווה כלומר לא אמר לו ערב בשעת מתן מעות הלווה על מנת שאני אפרע לך ויש שונים ומפרשים אמונתו ממש". ברור שרבונו בעל "הערוד" הכיר נוסח שגורס בפעם הראשונה "מנתו", ומן הסתם כן גם בפעם השנייה, ופירוש "על מנת". הרי שבוין "אמונתו" (אי : אמונתו) מזה לבין "מנתו" (או : מנת) מזה יש גם הבדל של פירוש. לכן נראה שגירסת כ"פ : "על אמונתי... על מנתו", היא תערוכת גירסאות הגוררת אחריה אף פירושים שונים. אפשר שבכתב־היד שלפני המעתיק היה נוסח אחד יותר, ועל־ידי כך מתחזקת המסורת שמצאנה בהוצאת לו בעד נוסף (ובעדות המתייחסת לר' נתן ירגמ"ה).

25. אפשר שהדיעה שבכ"י פארמה נתרכבו לפעמים נוסחאות 'בבליות' ו'ירושלמיות' תועיל להסביר גירסה קשה שבכ"י זה, כנזר ו, ה (והועתקה מכ"י זה למשנה שלפני הירושלמי בכ"י לידן, ומשם לד"ו אבל הונה בקראטאשין).

כ"י פארמה

"שלישה מינים

אסורין בנויר הטומאה והתגלחת והיוצא מן
הגפן חומר בטומאה ובתגלחת מביוצא מן
הגפן שהטומאה והתגלחת סותרים והיוצא
מן הגפן אינו סותר חומר ביוצא מן הגפן מ'
מבטומאה ומבתגלחת שהיוצא מן הגפן לא ה'
הותר מכללו והטומאה והתגלחת הותרו מכללן
היוצא מן הגפן הותר בתגלחת מצוה ובמת מצוה
חומר בטומאה מן התגלחת שהטומאה סותרת
את הכל וחייבין עליה קרבן והתגלחת אינה ס'
סותרת אלא עד שלשים יום ואין חייבין עליה
קרבן"

כ"י ואטיקן 110: "שלישה מינים אסור' בנויר הטומאה והתגלחת והיוצא מן הגפן
חומר בטומאה ובתגלחת מביוצא מן הגפן... חומר ביוצא מן הגפן מבטומאה ובתגלחת
שהיוצא מן הגפן לא הותר מכללו וטומאה ותגלחת הותרו בתגלחת מצוה ובמת מצוה
חומר בטומאה מבתגלחת..."

הוצאת לו: "שלישה מינים אסורין בנויר הטומאה והתגלחת והיוצא מן הגפן חומר
בטומאה ובתגלחת מביוצא מן הגפן... חומר ביוצא מן הגפן בטומאה ובתגלחת של⁽¹⁾
הותר בכלל היוצא מן הגפן הותר בתגלחת מצוה ובמת מצוה חומר בטומאה מבתגלחת...
משנה זו הגיעה אלינו בשתי מסורות, וההבדל העיקרי שביניהן הוא כמבנהו של
המשפט המבאר את הבבא "חומר ביוצא מן הגפן מבטומאה ומבתגלחת". מסירת אחת —
במשנה שלפני הבבלי בכתב־היד ואטיקן 110, מינכן, ד"ו ופירוש הרא"ש — גורסת:
"שהיוצא מן הגפן לא הותר מכללו וטומאה ותגלחת הותרו [מכללן, מ, ד"ו ופירוש
הרא"ש] בתגלחת מצוה ובמת מצוה".

מסורת אחרת — היא בכתב־היד לו, רמב"ם, פארמה ג, אוקספורד 403, ברלין Q,
ואטיקן 465, האמבורג 156, לונדון 454, פאריס 328 וד"ג — גורסת משפט זה כמבנה
שונה, כשהגושא הוא בסופו של המשפט: "שלא אותר בכלל היוצא מן הגפן הותר (או
"והותר", רמב"ם) בתגלחת מצוה ובמת מצוה", נראה לומר שכן היה במשנה שלפני
התוספתא, נזירות ד, ד: "כיצד לא הותר מכלל יוצא (דפוס ראשון: היוצא) מן הגפן...".
"הותר מ... " הוא חילוף של "הותר ב... " ראה "מבוא לנוסח המשנה" עמ' 1264—
1265. ונראה שכך היתה אף גירסת הירושלמי.

גירסת כ"ם קשה. התיבות "היוצא מן הגפן הותר" אין להן מובן. נראה לומר, שיש
נאן הרכבה של שתי המסורות שהזכרנו קודם. החלק הראשון: "שהיוצא מן הגפן לא
הותר מכללו והטומאה והתגלחת הותרו מכללן", הוא כדרך המשניות שלפני הבבלי.
ההמשך: "היוצא מן הגפן הותר בתגלחת מצוה ובמת מצוה", הוא כגירסת ספרי המשנה.
כחלק הראשון שורה של דברים מיוחדים למשניות שלפני הבבלי: 1. הצשפט פותח
בנושא: "שהיוצא מן הגפן"; 2. ההמשך של הנ"ל הוא "לא", ואילו בגירסה האחרת

כאן ראשו של המשפט הספל ולפיכך פותח "שלא"; 3. "מכללו", ואילו בגירסה האחרת "בכלל"; 4. "הטומאה והתגלחת" (והטומאה והתגלחת — כלא היא הידיעה במשניות שלפני ני הבבלי), תיבות אלה אינן כלל במשניות שבספרי המשנה. בחלק השני שני דברים המאפיינים את הגירסה שבספרי המשניות ללא בבלי. 1. "היוצא מן הגפן" בלא ש"ן הויקה, שוררי לא כאן ראשו של המשפט. "הותר" בלשון יחיד וזה מוסב על הגזיר, ואילו במשניות שלפני הבבלי "הותרו" בלשון רבים וזה מוסב על "הטומאה והתגלחת", שהוזכרו סמוך לפני תיבה זו והאינן כלל בנוסח המשניות שבספרי המשנה. התוצאה היא הרכבה שאינה מובנת.

משנת כ"ט התנתקה כאן למשנה שלפני הירושלמי בכ"י לידן וכך נדפס בר"ו. בעל "קרבן העדה" כותב: "ה"ג הותרו מכללן הותר בתגלחת מצוה וכו'", לפי זה הוא מוחק שלוש תיבות: "היוצא מן הגפן". בדפוס קראטאשין מחקו, בלי להעיר על כך, "היוצא מן הגפן הותר". הרב א' שכטר, בספרו "המשנה בבבלי ובירושלמי" ²⁷, כותב: "ברור שסופר משנת הירושלמי טעה מבין השורות והבגיס הדברים 'היוצא מן הגפן הותר' שאינם ייחיים לכאן". "טעה מבין השורות" מהמע לסעות על-ידי דילוג במסגרת אותו הספר, אבל אין כלל צורך כזה בפרק זה בספר זה. באמת סופר כ"י לידן לא יצר את הטקסט הזה, והוא העתיק כמות שמצא לפניו בכ"י פארמה. ואף סופר כ"י פארמה לא "טעה מבין השורות" במסגרת ספר אחד, אלא הרכבה יש כאן. כל הטקסט — "היוצא מן הגפן הותר בתגלחת מצוה ובטת מצוה" — נמצא במשנה שבספרי המשנה, וכל הטקסט הקודם נמצא במשנה שלפני הבבלי. ההסבר למקום זה מהתלב עם מה שמצאו בכ"י זה — תערובות נוסח והרכבות נוסח.

אבל יש להעיר שאף משנת כ"י קויפמן קשה הסופר כתב: "חומר ביוצא מן הגפן מבטומאה ובתיגלחת שהיוצא מן הגפן לא הותר בכלל היוצא מן הגפן הטומאה והתיגלחת הותרו בתיגלחת מצוה ובטת מצוה". התיבות "שהיוצא מן הגפן" נמחקו בהעברת קו לרוחב השורה לאחר שנוקדו כבר; כצורה דומה נמחקו התיבות "הטומאה והתגלחת" לפני שנוקדו. קודי המחיקה דומים. מהמע שהמחיקות הן מידי הנקדן-המגיה. עוד נמחקה הירי שבסוף "הותרו", ועוד נגדו "פן" שבסוף "שהיוצא מן הגפן" הג"ל כדי לעשות מקום להוספת ש"ן [ש] לא הותר בכלל...". וברור שש"ן זו אינה מידי סופר כתב-היד. מנוסח שתחילתו כבמשנה שלפני הבבלי ("שהיוצא מן הגפן לא הותר"), יצר הנקדן-המגיה בארבע הגהות, נוסח השווה לזה שבספרי המשנה (אילו בחר להפוך את המשנה וזה לניסוח המשניות שלפני הבבלי, לא היה נזקק להגהות מרובות יותר).

27 הרב א' שכטר, "המשנה בבבלי ובירושלמי", ירושלים, תשי"ט.

רשימת כתבי היד שבתצלומיהם השתמשתי במאמר זה

- ירושלים, בית הספרים הלאומי 2—1, 5703 4 (מכונים בצגים : כ"י הרמב"ם, לפנים היו באוסף ששון, 72—73)
 אוקספורד (המספרים לפי קטלוג א' גריבאצ'ר) 391, 404 (מכונים בצגים : כ"י הרמב"ם), 403, 2675, 2813, 2850, 2857
 אסקוראל 1, 3—1—G
 בודאפשט, ספריית האקדמיה למדעים, קופמן 50 A
 בית המדרש לרבנים בני יורק 44830 RAB.692
 ברלין 94 (Ms. Or. Qu. 567b), 95 (Ms. Or. Qu. 568), 96 (Ms. Or. Qu. 569)
 האמבורג (המספרים לפי מ. שטיינשניידר) 156, 165
 ואטיקן 110, 115, 133, 134, 445
 לידן, ספריית האוניברסיטה סקאליגר 3 (בפנים יכ"י לידן)
 לנינגרד, איטף אנטונין (כפי שנתפרסמו בידי אי כץ בספרו גנזי משנה, וגנזי תלמוד).
 המחיצות הבריטי (לפי קטלוג סרגוליות, כגיו במאמר : 'לתדון') 454
 מינכן 95
 סאריס, הספרייה הלאומית, 328—329 (לפי קטלוג זוטנברג), 1337 (לפי מ. שואב, R.E.J. (1898) 37)
 פארמה, דה רוסי 138 (בפנים 'כ"י פארמה'), 984 (בפנים 'פארמה ג')
 פלורנץ, הספרייה הלאומית 9—7 ו 11
 קאולסרה, היכלן 2
 קיימברידג', הספרייה האוניברסיטאית, T-S B II 16